

LA CORNAMUSA I EL FLABIOL I TAMBORINO A CATALUNYA. BREU RESSENYA HISTÒRICA

CESC SANS BONET

Valls

La recuperació el 1984 de la cornamusa catalana ha comportat en els darrers anys la recreació d'algunes de les formacions en què antigament havia pres part. La més reeixida ha estat, sens dubte, la mitja cobla: l'acoblament amb el flabiol i el tamborí.

Tot i que avui dia se l'anomena així, és ben possible que històricament mai no se l'hagi coneguda amb aquest nom. Si a finals del segle XIX —encara amb una notable vigència de la formació— n'hagués existit una denominació específica, la premsa no hauria escrit: «al so de la borrega y el tamborino anaren acudint a Sant Pau [d'Ordal] los rabassayres»¹ ni «també cantaven aquí al Vallés nostres pares y avis ab acompañament del sach de gemechs y'l floviol».²

La necessitat contemporània de sintetitzar ens ha conduït a l'ús d'aquest nom, del qual l'única font coneguda és l'anomenat *manuscrit de Peralada*:

[...] estos bayles públicos suelen ser servidos por quatro músicos o por dos, en el primer caso se llama cobla entera. Quando no hay mas que dos se llama media cobla. En la cobla sirven los instrumentos siguientes. Dos tibles, algunas veces las trompas o obueses y violines, y otras veces que es lo regular tocan los tibles, y otra toca la gaita gallega, y el otro el tamboril y flautin de pastor.

1. *La Renaixensa*, Barcelona, 20 de gener de 1893.

2. *La Renaixensa*, Barcelona, 21 d'abril de 1894.

En la media cobla sirve el tamboril y flautin de pastor, y la cornamusa.³

L'empremta i el record que ha deixat aquest acoblament en molts indrets del nostre país n'evidencia una enorme difusió i popularitat. N'hem trobat notícies des del Camp de Tarragona fins al Rosselló, des del Segrià fins a l'illa de Mallorca,⁴ alhora que es tracta d'un acoblament únic de cornamusa amb flauta/tambor, ja que és més habitual la combinació {cornamusa + oboè}: *biniou* i *bombarda* a la Bretanya, *zampogna* i *ciaramella* al sud d'Itàlia, o *bodega* i *graile* al Llenguadoc. Al meu parer, el que és més significatiu no seria el joc bisell-inxa, sinó la incidència especial de la percussió en el resultat final, sense menystenir la pràctica de les formacions {cornamusa + percussió a dues mans} d'Astúries, o amb l'afegit del bombo a Galícia i Portugal.

La primera notícia documentada que tenim fins ara d'aquests instruments tocant junts és de la nit del 20 d'abril del 1325, en unes albades que una colla de joves de Tàrrrega, acompanyats de Berenguer Carnisser i Berenguer Mir, de l'Ametlla de Segarra, «tangendo flahut[a] et athamors et cabreta», canten i ballen sota la finestra de la filla de l'especier Pere Calbet, pretesa per Pere Llobet, propiciador de l'acte. Sembla que dos joves més, moguts per la gelosia d'un d'ells, haurien atacat a pedrades la comitiva i al cap de deu dies el cornamusaire hauria mort d'una ferida al cap. Tot el que sabem d'aquesta colla prové del judici que es féu per l'assassinat: els testimonis parlen del cornamusaire com a «juglar de cabreta», però el flabiolaire l'anomenen de manera diferent segons els testimonis: tant parlen de «Berengarius Carniçer de l'Amenla ab l'atamor», o «ab tamors, o flauta et cembles», o «joglar de flahuta» o el ja dit «flahuta et athamors». Si bé tots els testimonis en llengua vulgar anomenen els músics «joglars», la documentació llatina els qualifica habitualment com a *mimmi*s.⁵

3. PADROSA I GORGOT, I. (1990): *La Principal de Peralada*. Peralada.

4. On és anomenat *colla de xeremiers*.

5. Notícia descrita a VINYOLES I VIDAL, TERESA (2002): *Una cercavila*

Aquesta notable descripció ens apropiaria molt més als nombrosos testimonis iconogràfics, sobretot d'una cornamusa gairebé sempre en mans de pastors, i contrasta, per tant, amb les conegudes dades de la Cancelleria Reial de la Corona d'Aragó i amb alguns altres referents: tan sols al Palau del Rei Martí del monestir de Poblet hi ha un flabiolaire i un cornamusaire en actitud de sonar junts, abillats amb una indumentària benestant,⁶ talment com al rerecor de la catedral de Tarragona, encara que aquests darrers no necessàriament *facin colla*.

Gairebé dos segles més tard, la situació sembla la mateixa: el sac i el flabiol sonant plegats el 12 de maig de 1593 al monestir de Sant Benet de Bages:⁷

Joan Roca sotsveguer de Manresa ha denunciat com diumenge prop passat que comptavam nou del present y corrent mes de maig estant jo informat per lo hosta del pont de Cabrianes que debes la parroquia de Sant Benet de Bages y per tot aquell contorn anaven alguns lladres y bandolers disfressats ahir de bon mati ab set o vuyt fadrins de companya debes la parroquia predita y axi al que fui y arribi prop lo monastir de Sant Benet sentirem juglars que sonaven ab tamborino y cornamusa y sentirem tambe grans avalots de saltar y ballar y axi presumint que en los dits balls y avalots serien algu o alguns de dits lladres y bandolers anarem alli hont bellaven ço es en lo primer pati de dit monestir ahont trobarem y verem molta gent que bellaven, saltaven y ahinaven movent gran struendo y ruido y viu al entorn del ball molts homes armats de pedrenyals [...]

Aquest fet contrasta notablement amb l'establiment de la cobla de ministrers de la Selva del Camp el 1623, en què els

nocturna a la Tàrraga medieval, Tàrraga, Arxiu Històric Comarcal (Col·lecció Ardèvol).

6. La distància no ens permet apreciar si són àngels.

7. Notícia cedida gentilmente per Jaume Prats a partir de materials de l'arxiu Històric de Manresa (*Cròniques de la Vegueria i la Batllia de la Ciutat de Manresa*).

signants s'avenen a aprendre a sonar sota les directrius d'un mestre de capella; o amb l'acta per a l'oposició de ministrer de la ciutat de Barcelona del desembre del 1648, que s'afanya a dir que «la dita Música deu esser composta de deu persones, ço es, una que seia lo cap mestre ab tamborins y flauta per a aportar lo compas», i que cobrarà més que els altres perquè el seu treball «es molt major».

Si bé podem considerar que el sac i el flabiol són presents en aquests moments en tots els àmbits, a partir del darrer terç del segle XVIII les seves activitats comencen a ser desplaçades cap a activitats més rituals i allunyades dels focus de producció musical, com ja explica el baró de Maldà:

En aquella plasa de Sant Just bellament resonàban las trompas, y no de ningun orga, entrant-hi los demás instruments de viola y violins, ben diferent música de vint anys atrás, que se reduhia ab cornamusas, sachs de gemechs o criatures verdas, xirimias, fluviols y tamburinos, que dels tals ya no se'n veyá rassa ni pols, puix que los han dexat per las dansas dels ampurdanesos, gent de Urgell y Zagarra, per los que fan ballar als gegants per Corpus y per los de la olla dels pobres de la presó de Barcelona per Carnastoltas. Vuy dia los senyors agrícolas de per aquí se'n van pujant com un carabassé, pues lo gust modern y lo luxo lus comensa ya agradar.

I això serà una constant durant tot el segle XIX: el 1877 a Berga no es pot fer l'anunciat ball dels pagesos amb flabiol i tamborí i sac de gemecs perquè ja no hi ha cornamusaire. Els balls de gitanes del Vallès els han substituït per orquestrines progressivament des del 1850,⁸ amb algunes excepcions com ara Mollet:

8. «Sant Celoni. A l'antigó, y fins a 1850, la música era'l tamborino y fluviol y la cornamusa, emperó desde llavors, y cada any ab més punt, s'esculléixen las mellors orquestas de Sabadell, de Granollers ó de Sant Celoni, que ab lo gust d'avuy día, donan tant ayre que fan ballar en que no se n' tinga ganas.»

¿qui es lo qu'ignora que, á son instint reformista, pogueren nostres pares deixar de ballar damunt lo paviment de la plassa, com ho feyan nostres avis, baix lo só del sach y del tamborino, passant á ferho en una cuadra, moguts per los melódichs grinyols, qu'arrencaba de son violí, algun aprofitat deixeble d'en Paganini, com per exemple en Toful?

diu *El Eco de Badalona* el 15 d'agost de 1879. I és que els balls de moda no solament han canviat el repertori, sinó la manera de ballar i l'espai on es desenvolupa la dansa, terrenys en què el sac i el flabiol ja no tenen gran cosa a dir.

Tot i això, a la darrereria del segle XIX i els primers vint anys del XX encara hi ha força colles que recorren gran part del país: al Vallès, al Penedès, al Solsonès i a la Segarra, al Pallars, a Osona. Totes, però, prenen part en activitats fortament ritualitzades acompanyant balls de pastorets o danses de carnaval, molt lluny de l'exponent de quotidianitat que havien estat.

El treball de camp, però, ens ha donat alguna sorpresa: a diferents llocs encara han fet ball amb la cornamusa i el flabiol els anys trenta del segle XX, com a Sant Pau d'Ordal i Sant Sadurní d'Anoia; i encara en alguns altres llocs ens han relacionat aquests instruments amb els segadors, com a Rocafort de Bages o a Castellet.

Pels volts del 1940 queden al nostre país dues colles: l'una a Santa Susanna (Maresme) i l'altra a Begues (Baix Llobregat).

La primera era formada pels germans Mollfulleda, que només sonaven tres cops l'any: per Sant Antoni a Malgrat, i per carnestoltes i Pasqua a Santa Susanna. Al seu poble tocaven només dues melodies: els goits per Pasqua i el contrapàs per carnestoltes. Aquesta melodia també la sonaven fragmentada per Pasqua per anar de casa en casa.

L'altra colla és la que formaren Francesc Pasqual i Joan Pasqual a Begues:

La cornamusa a Catalunya està en plena ruïna, no queda més que un sol cornamusaire, dotat de sentit musical molt rudimentari; és pastor, natural i veí de Begues, d'uns seixanta anys, conegut

pel Ton, anomenat Francesc Pasqual; fa anys que es dedica a sonar bé o malament la cornamusa.

[...] El cornamusaire Francesc Pasqual forma cobla amb un flabiolaire i timbaler anomenat el Tupí, també natural i veí de Begues, boscatier i comerciant en llenyes i fustes, d'edat aproximada a la del seu company. Tots dos són completament ignorants de música, i analfabets. Aquests són els dos darrers representants de l'antiga cobla rústega en tot Catalunya,⁹ que nosaltres sapiguem.¹⁰

Amb aquesta impotència descriu Joan Amades la ja gairebé desapareguda mitja cobla, formada per dos músics que —encara que avui els hàgim gairebé mitificat— es defensaven com podien fent sonar el sac i el flabiol.

Francesc Pasqual i Grau, conegut amb els renoms de *Tons* o amb el de *Siscu de Mas Trabal*, va néixer a Begues el 1880.¹¹ Era pastor, ja que fins al 1930 la cabra era el *modus vivendi* de la gent d'aquest poble. També hauria fet de masover al mas Roig i al mas Trabal i venia escombres que ell mateix feia amb canya i margalló. Tenia un sac que havia comprat per setze duros a un altre cornamusaire a Vilafranca.¹² El grall encara es conserva a Sitges i és marcat al foc «Reig. Torelló».¹³ Té els forats força gastats a causa del gran ús que se n'havia fet. Duia el bot cobert amb un vistós vestit vermell, ja que creia que un sac despullat feia un efecte molt desagradable. Ell mateix es feia els bots, amb

9. En realitat, els germans Anton i Josep Mollfulleda de Santa Susanna van tocar la coixinera i el flabiol i el tamborí fins més tard que els de Begues, i a finals dels anys quaranta encara feien el contrapàs i les caramelles de la seva vila.

10. AMADES, JOAN (1932): *La cornamusa a Catalunya*, separata de la *Revista Musical Catalana*, Barcelona.

11. En cap dels treballs en què es parla del Tons no es dona com a segura aquesta data de naixement.

12. Gràcies a l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya tenim una notable informació sobre els dos músics i els seus instruments. Vegeu AMADES, JOAN, i TOMÀS, JOAN (1927): *Memòria de l'excursió a Begues el 23 de març de 1927*, fons OCPC, carpeta C-107.

13. MILA I FRANCO, JORDI (2000): *Borregaires i altres músics populars de les muntanyes del Garraf*, Sitges, Grup d'Estudis Sitgetans, (setembre).

mitja pell de bou que comprava al carnisser del poble per vuit pessetes. Adquiria les inxes del grall en un establiment musical del carrer de Ferran de Barcelona, però les havia d'arreglar perquè si no, no sonaven.

Joan Pasqual, nat el 1888 també a Begues, era conegut amb el renom de *Tupí*. Era boscater. Tocava el flabiol i el tamborí «de tota la vida». Tenia tres flabiols de ginjoler amb aplicacions de llautó.

En aquest poble del Baix Llobregat hi havia força afició a tocar música popular. Al voltant del 1900 hi existien dues colles vinculades a dos locals, és a dir, a dues tendències oposades.¹⁴ La primera colla, coneguda perquè era la del local de Cal Perevell, la formaven el Tons de sacaire i el flabiolaire Dimes Tutusaus (1870-1922). En la segona —del Petit Casal— hi sonaven Josep Badell (1850-1923), conegut com *el Viu*, al sac de gemecs i el Tupí al flabiol i tamborí.

En morir el flabiolaire que acompanyava el Tons i el sacaire que acompanyava el Tupí, aquests dos decideixen fer colla. O fins i tot podríem dir que és l'Amades qui els fa tocar junts, ja que, quan hi parla el 13 de març del 1927, el Tons li diu que fa temps que no toca i que té el sac desmuntat, per la qual cosa el folklorista ha de quedar amb ell un altre dia per donar-li prou temps per posar un bot nou al sac.

Tots dos van acompanyar fins a 1954 el ball de joves de Begues, una dansa del temps de carnestoltes que anava de masia en masia, en cercavila, al so de dues tonades: la pròpia del ball i una altra anomenada «la tira». El seu radi d'acció era prou ampli, ja que anaven per les dues bandes del massís del Garraf i tot el pla del Llobregat, on les viles es disputaven les colles per tocar en totes les diades del cicle carnavalesc.¹⁵ Però on hom recor-

14. CASALS, RICARD: «Notícia des de Begues, terra de sacaires», dins *Fulls de Treball de Carrutxa*, Reus, Carrutxa.

15. A Gavà i Viladecans la presència del sac i el flabiol ja era requerida per Sant Esteve, ja que per aquesta diada es constituïa l'anomenada *junta del sac i tamborino*, que s'encarregava d'organitzar totes les activitats del carnaval.

da més el sacaire de Begues és a Sitges, on acompanyà durant molts anys el ball de cercolets. Curiosament, no hi va anar mai acompanyat de flabiolaire. A partir dels anys quaranta —ja era força gran— només tocava amb el grall. S'hostatjava a casa de Casildo Vivó, que era el majoral del ball.¹⁶

Tot i ser una de les dues darreres colles del Principat, segurament no n'eren pas conscients. En un principi, es negaren a ser consultats per Amades i Tomàs, ja que creien que ells també volien sonar aquells instruments i que l'únic objectiu que tenien era robar-los el repertori.

El seu desconeixement musical queda palès en la desafinació dels seus instruments:

La manca notable d'afinació li fa impossible d'harmonitzar i concordar amb el flabiol que amb ell sona generalment, el qual flabiol tampoc no és un model d'afinació, i més encara que la desafinació dels instruments, el sentit simplista i poc musical dels sonadors fa que, molt sovint, mentre el cornamusaire toca en un to, el flabiolaire ho fa en un altre.¹⁷

Això provoca un gran escàndol en la xerrada sobre la cornamusa a Catalunya que fa Joan Amades a l'Orfeó Català l'11 de novembre de 1932, que l'artista Joaquim Renart (1879-1961) recull en el seu diari:

Diada de Santa Cecília. Nit. Conferència de Joan Amades a l'Orfeó Català sobre la cornamusa a Catalunya. Molt bé. Tocat el gaiter gallec Camilo Álvarez Soto algunes muñeiras i l'alborada. Després el cornamusaire de Begues Joan Pasqual i Pasqual, i darrer exemplar que es troba a Catalunya, acompanyat d'un altre Francesc Pasqual i Grau, que tocava el timbal i el flabiol.¹⁸ Van tocar... Déu meu, quin atabalament! Allò era música atonal i futu-

16. MILA I FRANCO, JORDI (2000), *op. cit.*

17. *La Renaixensa*, Barcelona, 20 de gener de 1893.

18. Renart s'equivoca en l'assignació dels instruments, ja que diu que el Tons és el flabiolaire i el Tupí el sacaire.

rista. La gent reia. El senyor Apelles Mestres estava indignat. Altra vegada tocases i altra vegada rebombori. El mestre Millet reia. A tothom va satisfer. Una vetllada per demés interessant, a l'Orfeó Català que he viscut.

És clar que la crònica oficial de la vetllada no deixa tan malparats els dos músics, però permet entreveure'n alguna cosa:

D'aquesta mínima cobla en resta encara a Catalunya un exemplar. La constitueixen Joan Pascual i Pascual, sonador de cornamusa, i Francesc Pasqual i Grau, sonador de flabiol i tabal, els dos veïns de Begues. La seva presència a l'acte de la conferència ens va permetre d'escoltar algunes tonades de ballet molt típiques, d'un caràcter rústec que la desafinació dels dos instruments de vent feia més agut encara.¹⁹

En morir el Tons el 1965 i el Tupí el 1968, va morir la mitja cobla; una manera de tocar, un repertori; una part de la nostra cultura que, per sort, avui torna a ser viva.

19. *Revista Musical Catalana* (butlletí de l'Orfeó Català), any 1931, p. 499.